Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı (255-274)

Türkiye'nin Bölgesel Güç Olma Hedefi Çerçevesinde Değişen Dış Ticaret Politikası: 2002-2012 Dönemi

Fulya AKGÜL DURAKÇAY[*] Önder CANVEREN[**]

Geliş Tarihi (Received): 20.04.2017 – Kabul Tarihi (Accepted): 15.06.2017

Öz

Ekonomi politikalarının liberalleşme süreci 21. yüzyılda ivme kazanmıştır. Bu dönemin belirgin özelliklerinden biri; devletlerin nüfuz alanlarını ve rekabet güçlerini artırmak adına ticareti, bir dış politika aracı haline dönüştürmüş olmalarıdır. Türkiye bu dönemde bölgesel güç olma hedefi çerçevesinde; ticaret politikasını büyüme, kalkınma, güvenlik ve uluslararası nüfuzunu artırmak için öncelikli dış politika aracı olarak kurgulamıştır. Bu siyasi yönelimin bir yansıması olarak Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri ticareti; hem çok boyutlu ve çok merkezli yeni bir dış politika yaratmanın hem de yükselen muhafazakâr grupların taleplerini karşılamanın aracı olarak görmüştür. Bu makalede, ticaret politikasındaki bu değişimlerin arkasındaki nedenler dört hipotez çerçevesinde analiz edilmektedir. Türkiye'nin 2002-2012 döneminde değişen dış ticaret politikasının; (I) Avrupa Birliği'ne karşı Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülükleri, (II) bölgesel güç olma hedefli dış politikasının yumuşak güç odaklı yeni stratejisi, (III) yükselen muhafazakâr gruplar ve (IV) uluslararası sistem kaynaklı kısıtlamaların ve fırsatların etkisiyle şekillendiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Adalet ve Kalkınma Partisi, Türk Dış Politikası, Bölgesel Güç, Yumuşak Güç, Dış Ticaret Politikası.*

[*] Araş.Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, fulya.akgul@hotmail.com
[**] Araş.Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, onder.canveren@gmail.com

Turkey's Changing Foreign Trade Policy within the Framework of its Regional Power Aspiration: 2002-2012 Era

Abstract

The liberalization process of economic policies has gained momentum in the 21st century. One prominent feature of this era is that states have transformed trade into a means of foreign policy to increase their spheres of influence and competitive power. With the ambition of becoming a regional power, Turkey accomplished its trade policy as a primary foreign policy instrument to increase growth, development, security and international influence in this era. As a reflection of this political orientation, the Justice and Development Party Governments perceived trade both as a mean of creating a new multidimensional and multi-centred foreign policy and meeting the demands of the rising conservative groups. In this article, the reasons behind these changes in the trade policy are analyzed within the framework of four hypotheses. It is argued that Turkey's changing foreign trade policy in the 2002-2012 era has been shaped by (I) the obligations of the Customs Union by the European Union, (II) soft power-focused new strategy of foreign policy aiming to become a regional power, (III) rising conservative groups and (IV) the constraints and opportunities stemming from the international system.

Keywords: Justice and Development Party, Turkish Foreign Policy, Regional Power, Soft Power, Foreign Trade Policy.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası örgütler ile tesis edilen liberal ekonomik düzen; serbest ticaretin önündeki tarife ve tarife dışı engelleri zamanla kaldırarak ulus devletlerin pazara müdahalesini kısıtlamıştır. Ulus devletlerin azalan müdahalesi ile hem dünya ticaret hacminde hem de uluslararası şirket sayısında artış yaşanmıştır. Ekonomi politikalarının uluslararası liberalleşme süreci, özellikle küreselleşmenin etkisi altında Soğuk Savaş sonrası dönemde ivme kazanmış ve devletler, rekabet güçlerini arttıracak yeni önlemler almaya başlamıştır. Bu amaçla 1990'lardan itibaren devletlerin uluslararası sistemdeki rekabet edebilirliğini ve etkinliğini artırmak için tercihli ticaret anlaşmaları ve bölgesel ekonomik bütünleşme girişimleri ön plana çıkmıştır.

Türkiye, liberal düzendeki bu trendin dışında kalmayarak ticaretini genişletmiş, ticaret ortaklarında çeşitlenmeye gitmiş ve daha da önemlisi ticareti refahın, kalkınmanın ve uluslararası sistemde güvenliğini ve nüfuzunu artırmanın bir aracı olarak kurgulamıştır. Kuruluş ve genç cumhuriyet döneminde karma ekonomi modelini takip eden Türkiye; İkinci Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler (BM), IMF, DB, Marshall Planı ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) aracılığı ile Batılı siyasi, ekonomik ve güvenlik düzenlemelerinin içinde yer alarak Batı yanlısı bir dış politika ve ticaret politikası izlemeye başlamıştır.

1960'lı ve 1970'li yıllarda ithalat kısıtlamalarını tecrübe etmiş olan Türkiye, ithal ikameci sanayileşme modelini deneyimlemiştir. Ancak, hammadde ve yedek parça üretimine sahip olmayan ülkenin dış borcu ve dış kaynaklara olan bağımlılığı mutlak surette artmıştır. Bu süreç; 1980 yılında alınan 24 Ocak Kararları ile yön değiştirmiş ve ülke ekonomik liberalleşme sürecine girmiştir. Böylelikle, Türkiye'nin dış ticaret rejiminin liberalleşmesinin önü açılmıştır. İhracata dayalı büyüme stratejisi benimsenmiş ve ekonomi, uluslararası kapitalizmin ve küreselleşmenin taleplerine cevap verebilecek şekilde yeniden dizayn edilmiştir.

2002 seçimleri ile iktidara gelen AK Parti Hükümeti ile ticaret politikasının dış politikanın bir aracı olarak kurgulanması ve dış ticaret politikasının bölgeler ve ortaklar bağlamında derinleşmesi, genişlemesi ve çeşitlenmesi ile birlikte Türkiye; hem siyasi hem de iktisadi bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Dış ticaret politikasının seyrinde yaşanan bu gelişme, Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hâsılasında (GSYH) ticaretin payını kayda değer ölçüde artırmıştır. 2002 yılında ticaretin GSYH'deki payının %48,8 olduğu görülürken, bu oranın 2012 yılında %57,75'e ulaştığı gözlenmektedir (TUİK, 2017). Türkiye bu dönemde Balkanlar, Asya-Pasifik, Avrasya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Sahraaltı Afrika, Güney ve Kuzey Amerika

ülkeleri ile ikili ticaret ilişkilerini artırmak amacıyla politikalar geliştirmiştir. AB, Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), Gelişen Sekiz Ülke (D8), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (BSEC), İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC), İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (COMCEC) ile bölgesel ve çok yönlü ticaret ilişkilerinin yanı sıra; DTÖ, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve G20 ile çok taraflı ticari ilişkiler içerisinde olan Türkiye'nin, bölgesel ve küresel örgütlerin daha aktif ve görece önemli bir aktörüne dönüştüğü iddia edilebilir (Ekonomi Bakanlığı, 2017).

Bu çalışmada, 2002-2012 döneminde ticaretin bir dış politika aracına dönüşmesine bağlı olarak gerçekleşen değişimler ve bu değişimlerin altındaki nedenler analiz edilmektedir. Bu amaçla, Türkiye'nin dış ticareti; bölgesel gücünü ve güvenliğini artırma hedefi doğrultusunda bir yumuşak güç aracı olarak kullandığı savından hareket edilmekte ve dış dinamikler ile iç dönüşümlerin etkileşimi incelenmektedir. 2002-2012 dönemi AK Parti politikaları, Türkiye'nin dış politikasında ve dış ticaret politikasında etkili olan aktörleri çeşitlendiren bir sonuç doğurmuştur. Ancak, bu makale kapsamında yapılan incelemeden; dış ticaret politikasının uluslararası sistem kaynaklı kısıtlama ve fırsatlardan daha fazla etkilendiği ve ikili ilişkilerin ilerletildiği özellikle komşu devletlerle yakalanan ivmenin, bu nedenle Arap Baharı sonrası dönemde korunamadığı anlaşılmıştır.

1. Küreselleşen Dünyada Bir Dış Politika Aracı Olarak Ticaret

Berlin Duvarı'nın yıkılması (1990) sadece kıta Avrupası için değil, aynı zamanda dünya siyaseti için de yeni bir düzlemi ifade etmektedir. Ünlü siyaset bilimci Fukuyama (1989, ss. 3-18), Berlin Duvarı'nın yıkılmasını, insanlığın ideolojik gelişiminin ve tarihin sonu olarak resmetmekte ve yeni düzlemi, liberal demokrasilerin zaferi olarak tanımlamaktadır. Fukuyama'ya göre, Doğu ile Batı arasındaki ideolojik rekabet, Batının zaferi ile sonuçlanmış ve Batı dışındaki bölgelerde siyasi ve ekonomik liberalleşmeye kapı aralamıştır. Bu nedenle Batı, kendi modelinin ve değerlerinin yayılması hususunda yeni bir tarihsel/normatif misyona bürünmüştür.

Dünya düzenindeki bu yapısal değişim liberalizmin ilk olarak siyasi ayağında kendisini göstermiştir. Üyelik ödülüne dayanan koşulluluk stratejisi ile Avrupa Birliği (AB), Orta ve Doğu Avrupa'daki eski komünist ülkelerin siyasi liberalleşme sürecinde 'çapa' görevi görmüştür (Schimmelfenning, 2001, s. 184; Manners, 2002, ss. 235-258). Benzer siyasi değişimlerin Latin Amerika ve kısmen Asya'da da gerçekleştiğini belirtmek gerekir.[1] Liberalizmin ekonomi ayağını oluşturan ve esasında adil ve tam rekabet koşulları altında aktörler için ticaret yapabilecekleri serbest ve açık bir sistem oluşturma noktasında da yıllar

içerisinde ivme kazanılmıştır.[2] Hem DTÖ'de devam eden çok taraflı müzakereler hem de IMF ya da BM gibi diğer uluslararası örgütlerin takip ettiği 'koşulluluk stratejisi' özellikle son 30 yılda ticaretin önündeki engellerin azaltılmasında etkili olmuştur. 1980 yılında 2.03 trilyon dolar olan dünyadaki toplam dış ticaret hacmi, yıllık %7,3'lük artış ile 2011 yılında 18.26 trilyon dolara yükselmiştir.[3]

Soğuk Savaş'ın sona ermesi savaş, barış ve güvenliği temel alan Uluslararası İlişkiler disiplini açısından da yeni bir bağlamı ifade etmektedir. Yeni düzlem ilk olarak aktörler açısından bir genişleme ve çeşitlenmeyi ifade etmektedir (Josselin ve Wallace, 2001). Ulus-devletleri merkeze alan klasik yaklaşımların aksine; bugün bölgesel ve uluslararası örgütler, sivil toplum, çokuluslu şirketler ve hatta toplumsal hareketler, değişen dünyanın yükselen yeni aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak iç politika ve dış politika arasındaki sınırlar erozyona uğramış ve iki düzlem birbirine bağımlı hale gelmek suretiyle daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür (Putnam, 1988). Bir diğer değişim, dünya siyasetinin gündeminde gözlemlenmiştir. Dış politikayı ilgilendiren tartışma konuları genişlemiş ve insan haklarından doğanın korunmasına, göç ve mültecilerden enerji politikalarına çeşitlenen ve değişen başlıklar dünya siyasetine eklemlenmiştir (Lawson, 2013).

Tüm bu değişimler, karar alıcıların dış politika gündemlerini ve stratejilerini yeniden kurgulamalarına neden olmuştur. Dış politikanın yeniden tanımlanma sürecinde ilk olarak politika araçlarında bir çeşitlenmeye gidildiğini iddia etmek mümkündür. Yumuşak Güç kavramının teorisyeni Nye'e göre (1990, s. 158) iletişim, örgütsel ve kurumsal beceriler ve karşılıklı bağımlılığın manipülasyonu gibi araçlar yumuşak güç olarak tanımladığı yeni güç arayışının vazgeçilmez araçları haline gelmiştir. Benzer şekilde uluslararası gücün tanımı hususunda Kennedy (1989), alternatif bir bakış açısıyla ekonomik gücü merkeze almış ve bu gücün artırılmasında dış ticaretin önemine dikkat çekmiştir.

Rosecrance (1986), *The Rise of the Trading State* başlıklı çalışması ile ilk kez dış politika ile ticaret arasındaki dinamikleri sorgulamış ve *ticaret devleti (trading state)* kavramını literatüre kazandırmıştır. Yazara göre barışı öncülleştiren devletler; siyasi-askeri önlemler yerine endüstri, teknoloji ve ikili ticari ilişkileri geliştirmek yoluyla uluslararası sistemde kendilerini konumlandırabilmektedir. Ticaret devletleri, dış ticaret hacimlerini artırmak yoluyla milli çıkarları için manevra alanları yaratabilmekte ve ekonomik gücün artması, diğer güç unsurlarına doğrudan ya da dolaylı katkı sağlamaktadır (Krasner, 1976). Dış politika-ticaret ilişkisini sorgulayan bir diğer alan Barış Çalışmalarıdır. Karşılıklı ekonomik bağımlılık modeli, dış ticaretin ülkeler arasında iyi ilişkilerin kurulmasına katkı sağlayacağı ve muhtemel

çatışmaları önleyeceği varsayımına dayanmaktadır (Kant, 1795). Alternatif olarak dış ticaret, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütler açısından çatışmayı önleme ve çatışmaya neden olan aktörleri caydırmanın bir –yaptırım- aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Lindsay, 1986). Son olarak dış ticaret-siyaset bağlamında hem iç politikada (Hillman ve Ursprung, 1988) hem de dünya siyasetinde, ulus-üstü büyük şirketlerin etkilerinin arttığı gözlemlenmektedir (Nye, 1974).

Uluslararası siyasetteki bu değişim ve dış politika araçlarındaki çeşitlenme; ilk olarak liberal dünyada ortaya çıkmıştır. Devamında, Batı ile güçlü bağları olan Türkiye gibi ülkelerde özellikle son çeyrekte dış politika gündeminde ticaretin etkisinin arttığı ve bir dış politika aracı haline geldiği gözlemlenmiştir. Bu gündem, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Türkiye'nin dış politika önceliklerinden biri haline gelmiş olsa da, iç ve dış politikadaki dinamikler nedeni ile uygulamada karşılık bulması zaman almıştır. İktidara geldiği 2002 yılından itibaren AK Parti hükümetleri, ticaret gündemini de kapsayan yeni bir dış politika vizyonu ile hareket etmiştir. Bu gözlemler ışığında bu çalışma, faklılaşan iç ve dış politika dinamikleri üzerinden 2002 sonrası döneme odaklanmaktadır.

2. Türkiye'nin Değişen Dış Ticaret Politikasının Belirleyicileri

Türkiye'nin 2002-2012 döneminde farklı coğrafyaları içerecek şekilde yürüttüğü ekonomik ilişkileri, ikili ve bölgesel olarak hem çok yönlü hem de çok taraflı ilerlemiştir. Türkiye'nin değişen dış ticaret politikasını ikisi Aggarwal ve Fogarty'e (2004) dayanan dört hipotez üzerinden açıklamak mümkündür. Türkiye'nin 2002-2012 dönemi değişen dış ticaret politikasının; (I) Avrupa Birliği'ne karşı Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülüklerinin, (II) bölgesel güç olma hedefli dış politikasının yumuşak güç odaklı yeni stratejisinin, (III) yükselen muhafazakâr grupların ve (IV) uluslararası sistem kaynaklı kısıtlamaların ve fırsatların etkisiyle şekillendiği savunulmaktadır.

2.1. Hipotez 1: Türkiye'nin değişen dış ticaret politikası Avrupa Birliği'ne karşı Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülükleri ile şekillenmiştir.

1959 yılındaki ortaklık başvurusundan beri AB, Türkiye'nin geleneksel ticaret ortaklarından birisi olmuştur. 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile taraflar arasında Gümrük Birliği'nin tamamlanması öngörülmüştür. 1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye ile AB arasında yürürlüğe giren Gümrük Birliği ile Türkiye, dış ticaret politikasında Gümrük Birliği'nden doğan yükümlülüklerin altına girmiştir. Türkiye bu bağlamda AB ile ticaretinde gümrük vergilerini, eş etkili vergileri ve miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır. Bunun yanı sıra

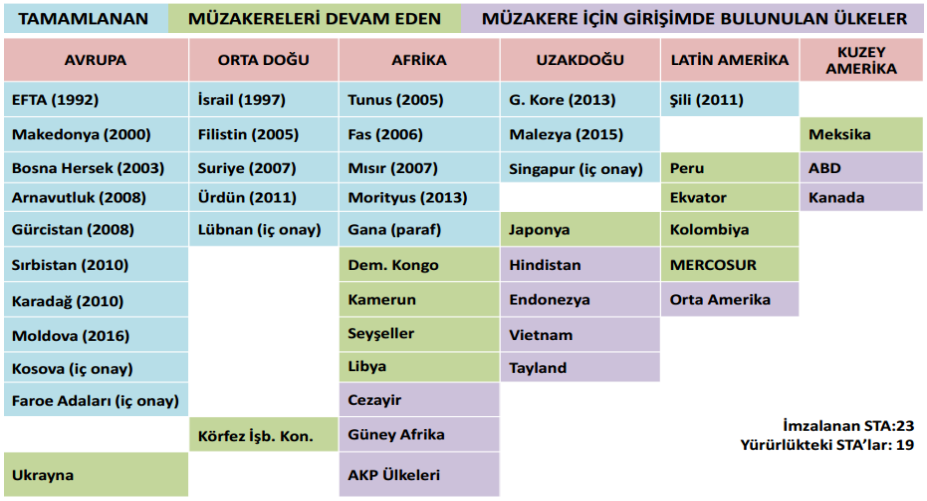
Türkiye, Birliğin ticaret politikasına ve AB'nin üçüncü ülkelerle gerçekleştirdiği tercihli ticaret anlaşmalarına uyma ve son olarak üçüncü ülkelerle ilişkilerinde Birliğin Ortak Gümrük Tarifesi'ni üstlenme noktasında yükümlülük almıştır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2016). Bu yükümlülükler nedeniyle Türkiye, AB'nin serbest ticaret anlaşması (STA) imzaladığı üçüncü ülkelerle benzer anlaşmalar akdetmeye başlamıştır. Bu durum, 2002-2012 döneminde ivme kazanan Türkiye'nin çok taraflılığa dayalı yeni dış ticaret politikasının belirleyicilerinden olmuştur.

Bu nedenlerle Türkiye'nin liberalleşme sürecinde ve ekonominin bölgesel ve çok taraflı dışa açılmasında AB etkisi kaçınılmaz hale gelmiştir (Togan, 2010, ss. 13-14). AB, dış ticaret ilişkilerini 2006 yılında yayımladığı "*Global Europe – Competing in the World*" (European Commission, 2006) başlıklı büyüme ve istihdam odaklı yeni stratejisi ile bir dizi Serbest Ticaret Antlaşması'na (STA) dayandırmayı amaçlamıştır. AB'nin DTÖ çerçevesinde ticaretin serbestleştirilmesi için yürütülen çok taraflı müzakerelerin ötesinde, dış ticaret ilişkilerini ikili bir yapıda yürütme kararı; Türkiye'nin ticari ilişkilerinin genişlemesi, çeşitlenmesi ve derinleşmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Öyle ki Türkiye, Gümrük Birliği yükümlülükleri doğrultusunda AB'yi takiben bir dizi STA akdetmiştir.

STA'ların dış ticareti geliştirmedeki etkisi yadsınmamakla birlikte, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının her şart ve koşulda AB çıkarları ile uyumlu olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Ortak Gümrük Tarifesi çerçevesinde, AB'nin henüz STA akdetmediği üçüncü bir ülke ile Türkiye'nin STA imzalaması, ancak AB ile işbirliği içerisinde mümkün olabilmektedir. Bu durumun bir örneği, Türkiye'nin Makedonya ile STA imzalamaya karar verdiğinde ortaya çıkmıştır. Bu isteğin, AB'nin Makedonya ile henüz bir STA imzalamadığı ve bu ülkeyle olan ticaretinin Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi ile sınırlı olduğu bir dönemde ortaya çıkması, Türkiye açısından kısıtlar getirmiştir. Türkiye, Makedonya ile STA imzalamak için AB'den özel izin almak zorunda kalmıştır (Karakaş, 2002).

Şekil 1

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, 2016.

Mart 2017 itibariyle Türkiye 19'u yürürlükte olan toplam 23 STA imzalamıştır (Şekil-1). 12 ülkeyle de STA müzakerelerine devam edilmektedir. Bu ülkelerin hemen tamamı AB ile STA antlaşmaları olan ülkelerdir. STA'lar Türkiye ile AB arasında hem bir işbirliği hem de bir güç mücadelesine dönüşme potansiyeline sahip olmakla birlikte; Türkiye'nin uluslararası alanda rekabet gücünü artırması açısından büyük öneme sahiptir.

2.2. Hipotez 2: Türkiye'nin değişen dış ticaret politikası, bölgesel güç olma hedefli dış politikasının yumuşak güç odaklı yeni stratejisinin etkisinde şekillenmiştir.

2002 yılında seçimleri kazanan AK Parti, Türk dış politikasında ticareti, bir dış politika aracı olarak kurgulamıştır. Bölgesel güç olma hedefi doğrultusunda, komşu ülkelerle ikili ilişkilerini artırarak görece daha bağımsız ve çok boyutlu bir dış politika izlemeye başlayan Türkiye, özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Türkiye'nin bu bölgeye yönelişinin arkasında ideolojik ve kimlik temelli bir güdünün olduğunu iddia etmek mümkün olsa da Ankara'nın yeni dış politikasını rasyonel bir yöneliş olarak okumak mümkündür (Civan vd., 2013, s. 109).

Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" stratejisi, Türk dış politikasının önceliklerini belirlemiş ve Hükümet için kılavuz görevi görmüştür. *Stratejik Derinlik* (2001) adlı kitabında Türk siyasetçilerinin ülkenin Osmanlı geçmişi ve Müslüman kökleri ile barışması ihtiyacının altını çizen Davutoğlu (2001, s. 24) dış politika-ticaret konusunda ise şu hususlara dikkat çekmiştir:

> "Soğuk Savaş sonrası dönemde… dış ekonomik ilişkileri yönlendiren ekonomi-politik tercihler genel stratejinin önemli bir unsuru haline gelmişlerdir. Bu durum küresel ekonomi-politik rekabetin tarafı olan büyük güçler kadar, bu rekabetin hem aktörü hem de edilgen sahası konumundaki bölgesel güçler açısından da geçerlidir… Bu değişim süreci ekonomi-politik ile strateji arasındaki bağımlılık ilişkisini artırmış ve ekonomik çıkar alanlarını diplomasinin ana unsurları haline getirmiştir… İç ve dış ekonomik politikalar arasındaki uyum meselesi dış politika yapımını ve bu politikaların uygulama sürecini klasik diplomatik kulvarın dışına taşırmıştır."

Öniş ve Yılmaz (2009), Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politikasında aktivizm ve çok taraflılık açısından kayda değer bir süreklilik yaşandığına dikkat çekmektedir. Akman (2012, s. 6), dış ticaret politikasının bu dönemde daha proaktif hale geldiğini vurgulayarak bu dış politika tercihini, Türkiye'nin dünyanın geri kalanı ile içinde bulunduğu stratejik ilişki anlayışına bağlamakta ve bir ölçüde artan öz güveni ile ilişkilendirmektedir. AK Parti döneminde dış politika, Türkiye'yi yumuşak güç odaklı, ekonomik karşılıklı bağımlılığı ve demokratikleşmeyi teşvik eden müşfik bir bölgesel güç olarak konumlandırma hedefi etrafında biçimlenmiştir. Finansal sistemin yeniden yapılandırılmasına ve likiditeye bağlı artan uzun dönemli doğrudan dış yatırımların etkisi ile Türkiye'nin ekonomik başarısı bölgesel gücünü artırmıştır (Öniş ve Kutlay, 2013, ss. 1412-1414).

Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olmasının, ticaret stratejisi üzerindeki belirleyiciliğine dikkati çekmek gerekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlara, sermaye girişine ve ileri teknoloji ihracatına bağımlılığı yüksek olan Türkiye'nin, 2002-2012 döneminde dış ilişkilerinde ticareti öncülleştirmesini gelişmekte olan bir ekonomi olmasıyla da ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim Dışişleri Bakanlığı'nın 1990'ların başından itibaren gerekli kredileri temin etme, Türk malları için yeni pazarlar edinme ve yabancı yatırımların artırılması gündemi ile yabancı hükümet ve özel şirketlerle yapılan anlaşmaları önemsediği ve gündem yaptığı görülmektedir (Aydın, 2004).

Dış politikada ticaretin öncülleştirilmesi, Kirişci'nin (2009) tabiri ile Türkiye'nin "ticaret devleti" olarak özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Kirişci (2009, s. 42), Hükümetin komşularla sıfır sorun politikasının altını çizerek Ankara'nın bir ticaret devleti olarak hareket ettiğini dile getirmektedir. Yazar bu savını, Davutoğlu'nun Orta Doğu'da düzeni sağlamada ekonomik karşılıklı bağımlılığın rolüne ve gerekliliğine yaptığı vurguya dayandırmaktadır.

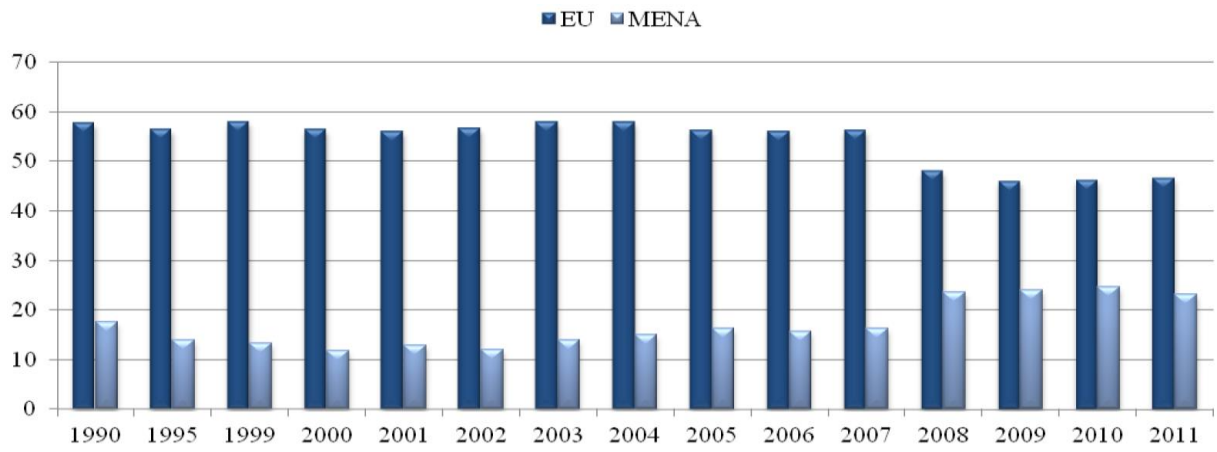
Ticaret politikası ile dış politikanın yoğun etkileşim içerisine girdiği bu dönemde Balkanlar, Orta Doğu, Kafkaslar ve Akdeniz'de "merkez" ve "oyun kurucu" ülke olma

hedefiyle Ankara, coğrafi konumundan faydalanarak tarihsel ve kimliksel bağlarının olduğu ülkelerle yakın ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir. Var olan sorunlar nedeniyle Kıbrıs Rum Kesimi, Ermenistan ve İsrail istisnalar oluşturmuş ve bahsi geçen hedeflerin dışında tutulmuştur.

Bu yeni ve aktif dış politika altında Türkiye, geliştirdiği ekonomik ilişkiler üzerinden yakın coğrafyasındaki ülkelerle karşılıklı etkileşimin köprüleri inşa etmiştir. 2002-2012 dönemi incelendiğinde, Türkiye'nin komşuları ile ticaretinde kayda değer artışlar görülmektedir. Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın Türkiye'nin ticaretindeki payında önemli artışlar yaşanmıştır (Şekil 2). Türkiye'nin 2002 yılında 3,4 milyar dolar olan bölgeye ihracatı, 2012 yılında 42,4 milyar dolara yükselmiştir (Öniş ve Kutlay, 2013, 1414). Bu dönemde AB dışı bölgelerin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı artmış, fakat Birlik Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki ilk sırasını korumuştur.

Şekil 2

Türkiye'nin Ticaretinde Avrupa Birliği (EU) ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA)'nın Payı

Kaynak: TÜİK, 2017.

2002-2012 döneminde Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile ekonomik ilişkiler, ticaretin ötesinde önem kazanmıştır. Çeşitli Türk firmaları bölgedeki yatırımlarını artırmış ve fabrikalar kurmuştur. Orta Doğu bölgesi ile artan ekonomik ilişkilerin önemli sonuçlarından biri, Türkiye'ye giriş yapan Arap turistlerin sayısında gözlenmiştir. 2002 yılında 500 binin altında olan bu sayı, 2012 yılında 2,4 milyona ulaşmıştır (Kirişci, 2013a, ss. 17-19).

2.3. Hipotez 3: Türkiye'nin değişen dış ticaret politikası, yükselen muhafazakâr grupların beklentileri üzerinden şekillenmiştir.

Kuruluşundan bu yana Türkiye ekonomisinde ve dış ticaret politikasında devlet, aktif fakat tarafgir bir rol oynamıştır. Devletin ekonomide oynadığı bu aktif rol ile uzun yıllar seküler ve modernist kesimler desteklenmiş ve muhafazakâr gruplar görece dışarıda kalmıştır. Kamu desteğini alan bu gruplar, dış politikanın Avrupa/Batı merkezli olması gerektiği noktasında etkili bir pozisyon almıştır. 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsünün verilmesini takiben, iş liderleri, iş dernekleri ve işçi sendikaları Türkiye'nin ticaret politikasını şekillendirmedeki rollerini artırmıştır. Helsinki sonrası süreçte, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) tarafından temsil edilen çıkar grupları, Türkiye'nin ihracatı için önemli bir pazar ve dış yatırımcı olan AB'ye üyeliğin ve dolayısı ile Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecinin en önemli destekçilerinden olmuşlardır (Balkır, 2015, ss. 20-22).

Uzun yıllar Konya, Gaziantep, Erzurum, Trabzon ve Kayseri gibi Anadolu'nun muhafazakâr illeri ile batıdaki büyük şehirlerin gecekondu bölgelerinde örgütlenmiş olan ve daha çok küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) ile ekonomide yer bulan muhafazakâr girişimciler, yükselen bir orta sınıf olarak seküler çevrelere alternatif oluşturmaya başlamıştır (Demir, Acar ve Toprak, 2004, ss. 166-169). Başta Müstakil İşadamları Derneği (MÜSİAD) ve Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON) olmak üzere, Anadolu Aslanları İşadamları Derneği (ASKON) ve yarı-kamusal Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), bu geniş muhafazakâr grupların iş dünyasındaki temsilcileri olmuşlardır.

Güçlü devlet geleneğinin izlerini taşıyan siyaset-ekonomi ilişkisi, 1990'lı yıllara kadar seküler/liberal iş dünyası lehine bir seyir izlemiştir. (Ünalp-Çepel, 2015, s. 278). Uzun yıllar geniş muhafazakâr grupların talep ve beklentileri Ankara'da yeterince karşılık bulmamış ve Türk siyaseti ile dış ticaret politikasının belirlenmesinde seküler iş çevreleri etkili olmuştur. 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesi ile muhafazakâr gruplar ve bu grupların çıkarları Ankara'da daha fazla temsil edilebilir hale gelmiştir (Göksu, 2013, s. 84).

Muhafazakâr gruplar ilk kez Özal ile yakaladıkları fakat kısa süren fırsatları, ikinci kez ve daha güçlü şekilde AK Parti hükümetleri döneminde yakalamıştır. Öyle ki 2002 yılından itibaren 'çevre'de örgütlenmiş olan bu grupların çıkar ve talepleri, Ankara siyasetinin şekillenmesinde daha fazla etkili olmuştur (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012, s. 139). Yeni bir Türkiye yaratma yolunda İktidar, hem siyasette hem de ekonomide bu grupların hem çıkarlarını temsil etmiş hem de bu gruplara destek sağlayan kamu politikaları geliştirmiştir (Yankaya,

2009). Bahsi geçen destek tek taraflı olmamış; muhafazakâr gruplar seçimlerde, kamu politikalarında ve siyasi krizlerde AK Parti iktidarlarına olan desteklerini yenilemişlerdir.

Bu noktada iki gözlemi paylaşmak mümkündür. Bunlardan ilki bu grupların ticaret ortaklarının çeşitlenmesi hususunda Ankara üzerinde oluşturdukları baskıdır. Seküler ve modernist iş dünyasının Batı merkezli ortak seçiminin aksine Orta Doğu, Orta Asya, Balkanlar ve Afrika ülkeleri, "Anadolu Kaplanları" olarak adlandırılan bu grupların yeni pazarları haline gelmiştir. Bu amaçla bölge ülkeleri ile siyasi ilişkiler geliştirilmiş ve çok sayıda ticari anlaşma imzalanmıştır. Anadolu Kaplanları, özellikle komşu ülkeler ile ticaretin artırılmasını talep etmiş ve bu noktada öncü bir rol üstlenmiştir (Lorasdağı, 2010). Bu gruplar Orta Doğu ve Afrika'da kimliksel olarak kendilerine yakın gördükleri Müslüman ülkeler ile ticareti desteklemişlerdir. Böylelikle, AK Parti hükümetinin başta Orta Doğu bölgesi olmak üzere komşu bölgelerle ekonomik işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan yeni bir dış politika ile ticaret politikasının hem talep edeni hem de destekleyicileri olmuşlardır (Tür, 2011, ss. 590-597). Bu beklentileri karşılar nitelikte Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi'nin (DEİK) koordinasyonunda Afrika, Avrasya, Orta Doğu ve Körfez ülkeleri ile İş Konseyleri kurulmuş, özellikle Afrika'da yeni elçilikler açılmış ve Şekil-1'de yer alan ve çoğunluğu Müslüman coğrafyasındaki ülkelerle STA ve vize muafiyeti antlaşmaları imzalanmıştır.

İkinci olarak AK Parti, muhafazakâr grupların ekonomide yoğunlukta oldukları KOBİ'lere hükümet programlarında ve kamu politikalarında özel önem vermiştir. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme Dairesi Başkanlığı'nın (KOSGEB) koordinasyonunda çok sayıda mali, teknik ve bürokratik destek projeleri hayata geçirilmiştir. Bu yolla AK Parti, seçmen tabanını proje bazlı finansal destekler, vergi teşviki ve bürokratik engelleri azaltma vaadi ile büyük işletmelerin haksız rekabetinden korumaya yönelik önlemler almıştır (Başkan, 2010, s. 413). 2010 yılında Başbakanlığa bağlı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ve Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü kurulmuş ve her iki kurum da çalışma ve projelerini özellikle muhafazakâr grupların talep ettiği bölgelerde (Balkanlar, Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya) yoğunlaştırmıştır. Benzer şekilde Türk Hava Yolları (THY) uçuş rotasını genişletmiş, kamu bankaları yurtdışında şubeler açmaya başlamış ve son olarak Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA), faaliyet ve çalışma alanlarını bahsi geçen bölgelerde genişletmiştir.

2.4. Hipotez 4: Türkiye'nin değişen dış ticaret politikası, uluslararası sistem kaynaklı kısıtlama ve fırsatların gölgesinde şekillenmiştir.

Realist bir perspektiften bakıldığında Türkiye, uluslararası sistemdeki her devlet gibi politik ve ekonomik nüfuzunu artırmayı ve çıkarlarını korumayı amaçlamakta ve bu noktada politika arayışlarına girmektedir. Ancak; güç mücadelesine ve rekabete dayanan uluslararası sistem, bölgesel bir güç olma hedefindeki Türkiye'nin dış ticaret politikasında sistemden kaynaklanan kısıtlamaları ve fırsatları beraberinde getirmektedir.

Siyasi tarihin Soğuk Savaş dönemi Türkiye için kısıtlamaları ifade ederken, Soğuk Savaş sonrası dönem Ankara için fırsatlar barındırmaktadır. Soğuk Savaş dönemindeki bölünmüşlük ve hizipleşme (Doğu, Batı ve Bağımsızlar), Türkiye'nin dış politikasında kısıtlamalara neden olmuştur. Sovyet tehdidine karşı NATO'ya üye olan Türkiye, Batılı-liberal blokta yer almış ve bu durum, coğrafi konumunun getirdiği avantajlara rağmen ticari ilişki kurduğu ülke ve bölgeleri sınırlandırmıştır. Bu dönemde dış ticaret politikası, hem ideolojik yarış, hem de devletler arasındaki kutuplaşmalar nedeniyle Batı dünyası ile sınırlı kalmıştır.

Uluslararası sistemin yanı sıra, ABD'nin şekillendirici ve yönlendirici etkisinin gölgesinde Soğuk Savaş döneminde Türk ticareti Batı ile sınırlı kalmıştır. Batı Bloğu'nun liderliğini yürüten ABD, Sovyet tehdidine karşı bu dönemde Batı Avrupa'nın yeniden yapılandırılması çabaları kapsamında Türkiye'yi Truman Doktrini (1947) ve Marshall Planı'na (1948-1951) dâhil etmiştir. Benzer şekilde ABD; İngiltere ve Almanya ile birlikte Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu dış finansmanın ve savunma-sanayi ürünlerinin tedariki için öncül rol oynayarak Türkiye'nin ana ticaret ortaklarından olmuştur (Oran, 2001, ss. 494). Demokrat Parti döneminde NATO'ya üyelik; hem ABD ve Batı uyumlu dış politikanın bir uzantısı, hem de ABD'den alınan ekonomik ve askeri yardımlar için bir gereklilik olarak görülmüştür (Oran, 2001, ss. 544-552). Bu dinamikler Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin sadece dış politika tercihlerini değil, aynı zamanda ticaret politikalarını da şekillendirmiştir.

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrasında uluslararası sistem, Ankara için fırsatlar sunmuştur. Turgut Özal'ın liderliğinde ekonomik liberalleşme sürecinde önemli adımlar atan Türkiye, klasik dış politika tercihlerinin aksine özellikle kuzeyinde ve doğusunda kurulan yeni devletlerle ticaretini geliştirme imkânı bulmuştur. Özal bu süreci 'Türklerin yüzyılı' olarak nitelendirmiş ve başta Türkî cumhuriyetler olmak üzere yakın coğrafyası ile ilişkilerin geliştirilmesi için inisiyatifler geliştirmiştir (Erşen, 2013; Öniş, 1995). Fakat ani ölümü ve 1990'lı yılların siyasi istikrarsızlıkları, Türkiye'nin bahsi geçen dış politika açılımını ertelemiştir.

Uluslararası sistem düzeyinde hegemonik güç ve yapısal dönüşümlerin yaşandığı dönemler, uluslararası kontrol mekanizmalarının daha sıkı olduğu dönemlere kıyasla bölgesel aktörler için nispeten daha bağımsız hareket etmeleri için fırsatlar yaratabilmektedir. Güç odağının sorunsallaştırıldığı günümüz dünya düzeni, belirsizlik ve riskleri ile beraber Türkiye için yeni fırsatları da içerisinde barındırmaktadır. Öyle ki Afganistan ve Irak savaşlarından sonra ABD'nin azalan gücü, BRICS ülkelerinin yükselişi ve sonrasındaki küresel finansal kriz, bölgesel aktörlerin özellikle Orta Doğu coğrafyasında nispeten özerk hareket etmesi için imkânlar yaratmıştır (Öniş ve Kutlay, 2013, s. 1412).

Türkiye'nin bu dönemdeki önceliği, özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle olan ticaret ve yatırım bağlantılarını artırmak olmuştur. Hükümetin Avrupa dışı bölgelerde artan ekonomik ve ticari ilişkileri, ticaret ortaklarının çeşitlenmesine kapı aralamıştır. Bu değişim özellikle ana ticaret ortağı olan AB'nin 2008'deki finansal krizin etkisinde kaldığı bir dönemde gerçekleşmiştir (Tür, 2011, s. 594.) Türkiye, AB'de kelebek etkisi ile yayılan borç ve ekonomik daralma temelli krizden görece az etkilenmiş, Ankara'nın deyimiyle kriz 'teğet' geçmiştir. Siyasi tarihinde ilk kez Avrupalı ticaret ortaklarının ekonomilerinde ortaya çıkan daralmaya rağmen Ankara, diğer bölgelerle kurduğu ekonomik bağların etkisiyle büyüme ivmesini devam ettirebilmiştir.[4]

Fakat Ankara'nın yakaladığı bu fırsatlar uzun sürmemiş; ilişkilerini geliştirdiği ülkeler, Arap Baharı ile istikrarsız, belirsiz ve çalkantılı bir döneme girmiştir. Bu durum, Türkiye'nin bölge ülkeleri ile var olan ticari bağlarını sürdürmesi noktasında engeller ortaya çıkarmıştır (Kutlay, 2013). Mısır, Libya ve Suriye'de Arap Baharının neden olduğu dinamikler, başta bu ülkeler olmak üzere bir bütün olarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile olan ilişkileri, Ankara'nın beklenti ve çizgisinden uzaklaştırmıştır. Komşularla sıfır sorun politikasının en önemli kazanımı olarak gösterilen Suriye ile ilişkiler, bir anda yön değiştirmiş; vize serbestîsi ve stratejik diyalog üzerinden kurumsallaştırılmış olan ticari kazanımlar sürdürülememiştir. Benzer bir durum Irak ve İran örneğinde de gözlemlenmiş, Türkiye'nin bu ülkelerle yaşadığı siyasi krizler, var olan ticari ilişkilerde bir gerilemeye neden olmuştur (Kirişci, 2013b, s. 17).

Sonuç

Batılılaşmayı bir devlet projesi olarak kurgulayan ve bu noktada iç politikada önemli reformlar gerçekleştiren Cumhuriyet aydınları, Sovyet Rusya tehdidinin artması üzerine Batılı örgütlere dâhil olarak Soğuk Savaş döneminde Batı merkezli bir dış politika takip etmiştir. Bu durum, Türkiye'nin dış ticaret politikasını da şekillendirmiş ve Ankara uzun yıllar seküler kesimlerin talepleri doğrultusunda dış ticaretini Avrupa ile sınırlandırmıştır. Berlin Duvarı'nın

yıkılmasından sonraki yeni düzlem, Ankara için fırsatlar yaratmış; fakat 1990'lardaki iç meseleler ve siyasi istikrarsızlıklar, bu fırsatlar için yeni bir dış politikanın ortaya çıkmasını geciktirmiştir.

2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelen AK Parti, hem iç politikada hem de uluslararası siyasette 'çevrenin sesi' olma misyonuna bürünmüştür. Klasik Türk dış politikasının aksine Hükümet, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek amacıyla özellikle Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Değişik bölgelerde farklı ülkelerle geliştirilen iş birlikleri sayesinde ticaret ortaklarında bir çeşitlenme yaşanmış ve dış ticaret hacminde kayda değer bir artış meydana gelmiştir.

Bu değişimin altındaki muhtemel nedenler sorgulandığında; iç politika, bölgesel gelişmeler ve dünya siyasetindeki değişimlerin birbiri içerisinde örüntülendiği karmaşık bir çözümleme karşımıza çıkmaktadır. 2002-2012 döneminde Türkiye'nin değişen dış ticaret politikasının, yükselen muhafazakâr grupların beklentileri ile paralellik gösterdiği ve siyaset-çıkar grubu bağının bir yansıması olduğunu iddia etmek mümkündür. Hükümet için, muhafazakâr kitleler sadece menfaatleri korunması ve genişletilmesi gereken gruplar olmayıp aynı zamanda bölgesel güç olma hedefli dış politikanın yumuşak güç odaklı yeni stratejisinin önemli aktörleri olmuşlardır. AK Parti kadrolarının 'komşularla sıfır sorun' perspektifi üzerinden Türkiye'nin özellikle yakın coğrafyası ile ilişkilerini geliştirmesinde TÜSİAD tarafından temsil edilen seküler grupların aksine, Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan geniş muhafazakâr kesimler öncül bir rol oynamıştır.

'Eksen kayması' tartışmalarının ve eleştirilerinin aksine Türkiye, bu dönemde AB'ye karşı Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülüklerine bağlı kalmış ve imzalanan STA'lar, AB ile uyumlu ve paralel gitmiştir. Ayrıca, komşularla sorunların barışçıl çözümü noktasındaki inisiyatifler ve yumuşak güç odaklı yeni dış politika vizyonunun, AB'nin talep ve beklentileri ile uyumlu olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu sonuç, 2002 sonrası dönemde Türkiye'nin değişen dış ticaret politikasının bölgede çıkarları olan büyük güçlerden ne oranda bağımsız ve tarafsız olduğu sorusunu da gündeme getirmektedir. İncelemede her ne kadar iç ve dış politika ayrımı üzerinden Türkiye odaklı bir analiz ortaya konmuş olsa da küresel ve bölgesel aktörlerin politik önceliklerini ve bunun Türkiye'nin değişen dış politikasına yansımalarını irdeleyen yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

AK Parti'nin 2002-2012 döneminde uluslararası sistemin yarattığı fırsatları iyi okuyarak yeni bir vizyon ile dış politikasında bir genişleme ve çeşitlenmeye gittiği görülmektedir. Fakat

bu ivme, yine uluslararası sistemden kaynaklanan kısıtlamalar nedeniyle uzun sürmemiş ve Arap Baharı sonrası dönemdeki gelişmeler özellikle Orta Doğu ve Afrika'daki kazanımları olumsuz yönde etkilemiştir. Suriye, Irak, İran ve Mısır ile gerginleşen ilişkiler, bu ülkelerle olan dış ticareti de doğrudan etkilemiştir. Bu durum, uluslararası sistem kaynaklı kısıtlama ve fırsatların Türkiye'nin dış ticaret politikasında en belirleyici etken olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle savunma ve kalkınma alanlarında dışa bağımlılığı fazla olan Türkiye, Amerika'nın şekillendirici ve yönlendirici etkisi ile Batı'nın gölgesinde ve en temelde Batı ile ilişkilere dayanan bir dış politika takip etmiştir. Ankara, Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşan yeni bağlamı ve ortaya çıkan fırsatları erken dönemde okumuş, fakat uygulamada karşılık bulması zaman almıştır. Dünya düzenindeki bu değişim ile ortaya çıkan ticari fırsatlar, yine küresel siyasetteki kısıtlamalar nedeniyle uzun sürememiş ve yeniden sınırlanmıştır. Yükselen bölgesel bir güç olmasına rağmen Türkiye'nin ticaret konulu yeni dış politikası hala uluslararası sistemin gölgesinde şekillenmekte ve ilerlemektedir. 2002-2012 döneminde özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkan fırsatlar, yine dış dinamikler ve uluslararası sistemin getirdiği sınırlamalar nedeniyle sürdürülememiştir. Diğer bölgesel aktörlerin ve küresel güçlerin de dâhil olduğu karmaşık ilişkiler ağı, dış politika ve ticaret gündeminde Ankara'nın beklenti, öncelik ve etki alanını sınırlandırmaya devam etmektedir.

Bu gözlem kendi içerisinde bir paradoksu da gün yüzüne çıkarmaktadır. Bölgesel güç olma hedefli bir dış politika, bu güce yeterince haiz olunamamış olmanın yarattığı sınırlamalar nedeniyle kısıtlanmakta; diğer taraftan uluslararası dinamikler bu güç olsun ya da olmasın Ankara'nın işbirliği ve etki alanlarını sınırlayabilmektedir. Diğer bir ifade ile uluslararası sistemde bölgesel güç olma isteği, yine uluslararası sistemdeki gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir.

Literatürde politik ekonomi perspektifinden süreci inceleyen çalışmalar mevcut iken Türkiye'nin bu dönemde değişen dış ticaret politikasını iktisat temelinde ve özellikle sektörel bazda inceleyen yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca Çin başta olmak üzere, yükselen BRICS ülkelerinin Türk dış ticaretine olan etkilerinin derinlemesine analizi literatürü zenginleştirecektir. Son olarak literatürde, Ankara'nın 2012 sonrası farklılaşan dış politikasını muhafazakâr iş dünyasının nasıl okuduğunu ve beklentilerinin neler olduğunu ortaya koyacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

[1] Detaylar için bkz. Huntington, S. P. (1993). *The third wave: democratization in the late twentieth century*. Oklahoma: University of Oklahoma Press.
[2] Detaylar için bkz. World Trade Organization (WTO). (2017). *What is the WTO.* Erişim tarihi: 23 Mart 2017, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm
[3] World Trade Organization (WTO). (2013). *Factors shaping the future of world trade*. Erişim tarihi: 23 Mart 2017, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr13-2b_e.pdf
[4] Dünya Bankası verilerine göre Türkiye ekonomisi 2002-2012 döneminde yıllık ortalama %5,1 büyümüştür. Detaylar için bkz. http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2013&locations=TR&start=2001

Kaynakça

Aggarwal, V. K. ve Fogarty, E. A. (2004). Between regionalism and globalism: European Union transregional and inter-regional trade strategies. V. Aggarwal ve E. Fogarty (Ed.), *European Union trade strategies: between globalism and regionalism*, London: Palgrave.

Akman, M. S. (2012). Dynamics of European Union's trade strategy: drawing conclusions for relations with Turkey. *UACES Exchanging Ideas on Europe 2012 "Old Borders – New Frontiers,* 3-5 September 2012, Passau, Germany.

Aydın, M. (2004). *Turkish foreign policy framework and analysis.* Ankara: Strategic Research Center.

Avrupa Birliği Bakanlığı (2016). *Gümrük birliği*. Erişim tarihi: 10 Mart 2017, http://www.ab.gov.tr/_46234.html

Balkır, C. (2015). Europeanization of trade policy: an asymmetric track. A. Güney ve A. Tekin (Ed.), *The Europeanization of Turkish public policies: a scorecard* (ss. 12-29), New York: Routledge.

Başkan, F. (2010). The rising Islamic business elite and democratization in Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, *12*(4), 399-416.

Civan, A., Genç, S., Taşer, D. ve Atakul, S. (2013). The effect of new Turkish foreign policy on international trade. *Insight Turkey*, *15*(3), 107-122.

Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik.* İstanbul: Küre Yayınları.

Demir, Ö., Acar, M. ve Toprak, M. (2004). Anatolian tigers or Islamic capital: prospects and challenges. *Middle Eastern Studies*, *40*(6), 166-188.

Ekonomi Bakanlığı. (2017). *Dış ilişkiler – çok taraflı ve bölgesel ilişkiler.* Erişim tarihi: 31 Mart 2017, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/cokTarafliBolgeselIliski/cokTarafliBolgeselGenelBilgi?_afrLoop=61131235369196&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=u7nlwa10n_247#!%40%40%3F_afrWindowId%3Du7nlwa10n_247%26_a

frLoop%3D61131235369196%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dfe4dxyw02_4

Ekonomi Bakanlığı. (2016). *Serbest ticaret anlaşmalarına ilişkin genel bilgi*. Erişim tarihi: 25 Mart 2017, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%c4%b1%c5%9f%20%c4%b0li%c5%9fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%c5%9fmalar%c4%b1/ekler/%c3%9clkemizin%20STA'lar%c4%b1n%c4%b1%20yans%c4%b1tan%20tablo.pdf?lve

Erşen, E. (2013). The evolution of 'Eurasia' as a geopolitical concept in post–cold war Turkey. *Geopolitics*, *18*(1), 24-44.

European Commission. (2006). *Global Europe - competing in the world: a contribution to the EU's growth and jobs strategy*. Erişim tarihi: 12 Ocak 2017, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/october/tradoc_130376.pdf

Fukuyama, F. (1989). The end of history?. *The National Interest*, *16*, 3-18.

Göksu, V. (2013). Siyasal kimlikler ve merkez-çevre dikotomisi bağlamında Türkiye'de merkez sağ ve merkez sol. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *8*(2), 69-93.

Hillman, A. L. ve Ursprung, H. W. (1988). Domestic politics, foreign interests, and international trade policy. *The American Economic Review*, *78*(4), 729-745.

Huntington, S. P. (1993). *The third wave: democratization in the late twentieth century*. Oklahoma: University of Oklahoma Press.

Josselin, D. ve Wallace, W. (2001). *Non-state actors in world politics*. London: Palgrave Macmillan.

Kant, I. [1795] (1957). *Perpetual peace*. New York: The Liberal Arts Press.

Karakaş, O. (2014). *Türkiye ile ABD arasında olası bir serbest ticaret anlaşmasının, Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği çerçevesindeki yükümlülüklerimiz açısından incelenmesi*. Erişim Tarihi: 10 Şubat 2017, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-abd-arasinda-olasi-bir-serbest-ticaret-anlasmasinin_-dunya-ticaret-orgutu-ve-avrupa-birligi-cercevesindeki-yukumluluklerimiz-acisindan-incelenmesi.tr.mfa

Kennedy, P. (1989). *The rise and fall of the great powers: economic change and military conflict from 1500 to 2000*. London: Fontana.

Kirişci, K. (2009). The transformation of Turkish foreign policy: the rise of the trading state. *New Perspectives on Turkey*, *40*, 29-57.

Kirişci, K. (2013a). Improvising Turkish trade policy in a turbulent post-Arab spring strategic context. *IRSEM*, *28*, 16-21.

Kirişci, K. (2013b). Turkey and the transatlantic trade and ınvestment partnership: boosting the model partnership with the United States. *Center on the United States and Europe at Brookings, Turkey Project Policy Paper, 2*, 1-26.

Krasner, S. D. (1976). State power and the structure of international trade. *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations, 28*(3), 317-347.

Kutlay, M. (2013). *Turkish foreign policy in hard times: whither 'the trading state'?*. Erişim Tarihi: 2 Ocak 2017, http://www.usak.org.tr/kose_yazilari_det.php?id=85&cat=405&dil=ing#.VHuIaYtTyu4

Lawson, S. (2013). *The new agenda for international relations: from polarization to globalization in world politics?*. New York: John Wiley & Sons.

Lindsay, J. M. (1986). Trade sanctions as policy instruments: a re-examination. *International Studies Quarterly, 30*(2), 153-173.

Lorasdağı, B. K. (2010). The relations between Islam and globalization in Turkey in the post-1990 period: the case of MUSIAD. *Bilig Winter, 52*, 106-107.

Manners, I. (2002). Normative power Europe: a contradiction in terms?. *JCMS: Journal of Common Market Studies, 40*(2), 235-258.

Nye, J. S. (1974). Multinational corporations in world politics. *Foreign Affairs, 53*(1), 153-175.

Nye, J. S. (1990). Soft power. *Foreign Policy, 80*,153-171.

Oran, B. (2001). *Türk dış politikası – Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar. Cilt I: 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öniş, Z. (1995). Turkey in the post cold war era: in search of identity. *The Middle East Journal, 49*(1), 48-68.

Öniş, Z. ve Kutlay, M. (2013). Rising powers in a changing global order: the political economy of Turkey in the age of bricks. *Third World Quarterly, 34*(8), 1409-1426.

Öniş, Z. ve Yilmaz, S. (2009). Between Europeanization and Euro-Asianism: foreign policy activism in Turkey during the AKP era. *Turkish Studies, 10*(1), 7-24.

Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and domestic politics: the logic of two-level games. *International Organization, 42*(3), 427-460.

Rosecrance, R. (1986). *The rise of the trading state.* New York: Basic Books.

Schimmelfenning, F. (2001). Liberal identity and postnationalist inclusion: the eastern enlargement of the European Union. L. E. Cederman (Ed.), *The expansion of western European regional organization* (ss. 165-186), Boulder: Lynne Rienner Publications.

The World Bank. (2016). *GDP growth (annual %)-Turkey.* Erişim Tarihi: 20 Mart 2017, http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2013&locations=TR&start=2001

Togan, S. (2010). *Economic liberalization and Turkey.* New York: Routledge.

Tuncel, G. ve Gündoğmuş, B. (2012). Türkiye siyasetinde merkez- çevrenin dönüşümü ve geleneksel merkezin konumlanma sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14*(3), 137-158.

TÜİK – Türkiye İstatistik Kurumu. (2017). *Dış ticaret istatistikleri*. Erişim tarihi: 10 Şubat 2017, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

Tür, Ö. (2011). Economic relations with the middle east under the AKP - trade, business community and reintegration with neighboring zones. *Turkish Studies, 12*(4), 2011, 589-602.

Ünalp-Çepel, Z. (2015). Türkiye'deki işadamları örgütlerinin Avrupalılaşma süreci. *Ege Akademik Bakış*, *15*(2), 275-283.

WTO - World Trade Organization. (2013). *Factors shaping the future of world trade*. Erişim tarihi: 23 Mart 2017, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr13-2b_e.pdf

WTO - World Trade Organization. (2017). *What is the WTO*. Erişim tarihi: 23 Mart 2017, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm

Yankaya, D. (2009). The Europeanization of MÜSİAD: political opportunism, economic Europeanization, Islamic Euroscepticism. *European Journal of Turkish Studies* 9.

Copyright © 2017. This article is licensed under http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/ (the “License”). Notwithstanding the ProQuest Terms and conditions, you may use this content in accordance with the terms of the License.